

**“SHIMOLIY MINTAQALARDA QISHLOQ XOJALIGINI
RIVOJLANTIRISHNING DOLZARB MASALALARI VA
ULARNING INNOVATSION ECHIMLARI”
mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy konferensiya**

УДК: 633.347:631.95(575.172)

**ҚАРАҚАЛПАҚСТАН АГРОБИОЦЕНОЗЫНДА ЕГИЛИП АТЫРҒАН МӘШ
ӨСИМЛИГИ БОЙЫНША МАШҚАЛАЛАРДЫ АНЫҚЛАҰ, РАҰАЖЛАНДЫРЫҰ
ИМКАНИЯТЛАРЫ**

Aleuova Aysuliu Tanatar Qızı

Qaraqalpaqstan diqqanshılıq ilimiy-izertlew institutı tayanish doktorant

Тел. 99- 113-96-02 aysuliwaleuova@gmail.com

Turdishev Bekmurat Xojamuratovich.

Qaraqalpaqstan diqqanshılıq ilimiy-izertlew institutı direktori q.x.f.n., k.i.x.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19240310>

Аннотация: Моқалада Қарақалпақстан агробиоценози шароитида экиләдган мәш өсімлігі навларининг экиш муддатлари, олинадиган ҳосил меъёри буйича эгаллаган жойини аниқлаш ва олиб борилаётган илмий тадқиқотлар натижалари келтирилган.

Колит сўзлар: Агробиоценоз, агроиклим, тупроқ, ўсимлик, мәш, навлари, экиш муддати, биоэкология хусусиятлари, ҳосил, сифати.

Аннотация: В статье приведены результаты исследований по определению занимаемые место, различных сортов и сроков посева и получаемые урожай растений маш в условиях агробиоценозе Каракалпакстана.

Ключевая слова: Агробиоценоз, агроклимат, почва, растений, маш, сорта, сроков посева, биоэкология, урожай, качество,

Annotation: The article presents the results of research conducted in the field of agrobiocenoses, including the study of soil biodiversity, including soil biodiversity.

Keywords: Agrobiocenosis, agroklimat, soil, plant, mosh, varieties, ecological period, bioecology characteristics, yield, quality

Кирисиў: Қарақалпақстан аймағы, ықлым, топырақ хәм абиотикалық, биотикалық тәсирлери бойынша басқа орынлардан белгили бир айырмашылықлары менен парық қылып, усындай шараятға бейимлескен аўыл хожалық егинлери түрлери егиледи. Усындай өсимликлердің бири мәш сортлары есапланып, аймағымыз дийханшылығында көп жыллардан берли егилип киятырган түр есапланады. Соңғы жыллардағы суў там-тарыслығы, сондай-ақ абиотикалық тәсирлердің өзгериске ушыраган жыллары, усы өсимликтің биоэкологиясындағы өзине тән биолған айырмашылық таманлары, егислик майданларын көбейтиўге қолай имканиятлар жаратып берилип, егислик майданын кеңейтириў бойынша илажлар исленбекде [2,7].

Усындай талаплар тийкарында Өзбекстан Республикасы Министрлер кабинетиниң 2021-жыл 4-мартдағы "Әмелдеги жер майданларынан нәтийжели пайдаланыў хәм 2021-жыл өними ушын аўыл хожалық егинлерин ақылға уғрас жайластырыў ушын ҳаққында"ғы 121-санлы Қарарының 7-қосымшасына тийкар Республикамызда мәш егини өнимине болған талап жоқары екенлигин есапқа алып, сортларын шығарыў, алынатугын ҳасылды кескин асырыў бойынша ўазыйпалар белгилеп берилди.

Сонлықданда бүгинги күндеги, аймағымыз агроықлым шараятына туўра келетуғын мәш сортларын жаратыў, агротехнологиялық жумысларды раўажландырыў, басқа егилип атырған егинлер арасындағы салмағын асырыў ушын, аймағымыздағы бар болған

“SHIMOLIY MINTAQALARDA QISHLOQ XOJALIGINI RIVOJLANTIRISHNING DOLZARB MASALALARI VA ULARNING INNOVATSION ECHIMLARI” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy konferensiya

имканиятларды үйренип, өсимликтің биоэкологиялық қасиетлерінен келип шығып, егис мүддетлерін анықлау, сортларды таңлау бүгінгі күндегі актуал мәселелерден екенлігін есапқа алып, илимий-изертлеу жұмыстарын алып бару керек екенлігі мәлім болды.

Материал хәм усыллар: Мәш өсимлігі сортларын таңлау, өндірістегі егилип атырған орынлардағы машқалаларды анықлау, келип шығатуғын ұазыйпаларды белгілеу, қолланылатуғын агротехникалық илажларды алып бару [1,3,5], аймақтың өсимліклер түрінің өзгерісін анықлау [2,3,4], жұмыстарының нәтижелерін илимий жақдан тийкарлау ушын тәжірибелерді қойу хәм алынған мағлыұматларды статистик анализлер қылу [6,7], усы тарауда илимий-изертлеулер алып бару ушын ислеп шығылған методикалық қолланбалардан пайдаланылды.

Изертлеулер нәтижелері хәм талқылау: Қарақалпақстан агробиоценозы ауыл хожалық егінлері егилип атырған атызлардағы белгілі майданларда дән-собықты егінлердің тийкарғы түрі есабында мәш (*Phaseolus aureus* Roxb.), лобия (*Phaseolus vulgaris* L.) түрлері егилип, тийкарынан халықтың қолында сақланып киятырған сортлары жайластырылғанлығы анықланды. Хожалықлардың егислік майданларындағы бул өсимлік түрлерінен көбірек мәштиң сортлары егилип, халықтың тийкарғы азықлығы ретінде пайдаланылып келінбекде.

Солай болсада, егилип атырған орынларындағы алып барылып атырған бақлау жұмыстары, мәш сортларына қолланылатуғын агротехникалық илажлар көрсетілген тәртіпде әмелге асырылуына қарамасдан алынып атырған хасылдарлық бираз кем екенлігі анықланды. Тийкарғы себебі дийханлардың қоландағы мәш сортлары туқымгершилигінің төмен екенлігі, түрлі сортлардың туқымлары араласқан туқым материалларынан көбірек пайдаланылып атырғанлығы тийкарғы кемшиліклеримізден есапланатуғынлығы анықланды.

Буның үстине, мәшти егип өсириүдегі халқымыз ушын үрдис болып қалған хәм бүгінгі күнде тийкарғы хожалықларда дауам етип киятырған, туқымды шашып егиу, қатар арасына ислеу беріуді хәм вегетация дәуірінде суұғару жұмыстарының әмелге асырылмауы нәтижесінде алынып атырған хасылдың бираз кем болуына, сапа көрсеткішлерінің төмен болуына алып келмекде. Хасыл толық писип жетилискенде, жыйнап-терип алууды тиккелей қол күші менен әмелге асырылуы, сарыпланатуғын кәрежетлер муғдарының артып кетиуіне алып келмекде.

Көрсетіп өтилген машқалалардың пайда болуы себеблеріне илмий жақдан анықлықтар киритіу ушын хожалықлардағы бирдей сыпатлы туқымлар таярланып егилип киятырған, арнаулы агрегатлар жәрдемінде, қатарлап егілген хәм вегетация дәуірінде керек болатуғын төгінлер түрлерін беріп, суұғару жұмыстары әмелге асырылып атырған атызлар менен, дийханлардың әпиұайы усылда егилип атырған атызларынан алынатуғын өнім муғдары салыстырылып көрілді хәм илимий жақдан баха беріп барылды.

Нәтижеде, араласпаларға ийе болмаған, сыпат көрсеткішлері жоқары дәрежесінде таярланған хәм вегетация дәуірінде қатар арасына ислеу беріліп, кереклі төгінлері беріліп, суұғару илажлары әмелге асырылған хожалықлардағы мәш атызларының гектарынан алынған хасылдарлығы 22,4-26,8 центнер дәрежесінде болып, сыпат көрсеткішлері жоқары есабынан базардағы бахасы ең жоқары дәрежесінде сатылғанлығы есапқа алынды.

“SHIMOLIY MINTAQALARDA QISHLOQ XOJALIGINI RIVOJLANTIRISHNING DOLZARB MASALALARI VA ULARNING INNOVATSION ECHIMLARI” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy konferensiya

Жоқарыдағы көрсетілген дәрежеде ислениўи керек болған агротехникалық илажлар, төмен дәрежесинде өткерилген атызлардың ҳасылдарлығы 13,5-16,8 ц/га дәрежесинде болған болса, мәшти вегетация дәўириде суўғарыў шәрт емес, нәл көгергенше жер қанық болса болды, деген түсиникдеги дийханлар еккен атызлардағы мәштиң ҳасылдарлығы 6,9-8,5 ц/га дан аспағанлығы мәлим болды. Бундай өинмнің сыпат көрсеткиши, түрли сортлардың араласыўы есабынан базарда ең төмен баҳада сатылғанлығы менен, әҳмийетин төменлетип жиберди.

Аймақ шараятындағы хожалықлар атызларына мәштиң бүгинги бар болған сортларын егиў хәм егислик майданын көбейтиў бойынша алып барылып атырған жумыслардағы, кетип атырған кемшиликлер түрлери илимий тийкарда анықланып, сапластырыў бойынша илимий-изертлеў жумысларын алып барыў ушын, жумысымыздың бағдарлары анықланып, мақсет хәм ўазыйпалар белгилеп алынды.

Жуўмақ хәм усыныслар: Аймақ шарятында егилип атырған мәш өсимлигинен күтилген өнимди алыўда жүзеге келип атырған машқалаларынан келип шығып, қойылған тапсырмалар тийкарында, бул өсимликтен алынатуғын ҳасылды көбейтиўдиң тийкарғы илажы, илимий тийкарланған жаңалықларды өндириксе өндириў екенлиги мәлим болды. Биринши нәўбетте аймақ топырақ, агроықлымына туўра келетуғын мәш сортларын таңлаў, егис мүддетлерин ислеп шығыў, аймақтағы аўыл хожалық егинлери арасындағы тийкарғы түр есабында мәш сортларының ең жоқары пайда келтиретуғын түрлерин, алмаслап егиў схемасына киритиў талап етиледі. Атыздың топырақ курамындағы азықлық элементлерин есапқа алған ҳалда берилетуғын төгинлер муғдары хәм суўғарыў усылларын ислеп шығыўдың илимий тийкарларын жаратыў керек болады.

Бул тараўды раўажландырыўдағы бүгинги ең баслы машқала ретинде, аймақ агроықлымына туўра келетуғын мәш сортлары жоқ екенлигин есапқа алып, сыртдан алып келинип атырған, соңғы жыллары аймағымызда жоқары ҳасыл бериў имканияты болған, таза сортларды хәм олардың егис мүддетлерин туўры таңлаў арқалы, өндиристегі жүзеге келген машқалаларды илимий тийкарда шешип, дийханшылығымыз ушын жаңа тараў есабында өндириксе тез ўақытта ислеп шығылған илимий усынысларды өн жайдырыўды усыныс етемиз.

Пайдаланылған әдебиятлар

1. Доспехов Б. А. Методика полевого опыта (с основами статистической обработки результатов исследований): учебник для высших сельскохозяйственных учебных заведений /Стереотипное издание. Перепечатка с 5-го изд., доп. и перераб. - М.: Альянс, 2014. - 351 с.
2. Исмаилов У.Е. Дийханшылық илим изертлеў тийкарлары менен.-Нөкис. «Билим»,2015. Б.-262.
3. Исмаилов У.Е., Исмаилов М.Е. Агрономиялық илим изертлеў тийкарлары.- Нөкис. 2018. Б. 125.
4. Қорақалпоғистон қишлоқ хўжалиги ва агротехнологиялар институти. **Мош ва бошқа дуккакли экинларни Қорақалпоғистон шароитида етиштириш технологияси.** – Нукус : Билим, 2021. – 84 б.

**“SHIMOLIY MINTAQALARDA QISHLOQ XOJALIGINI
RIVOJLANTIRISHNING DOLZARB MASALALARI VA
ULARNING INNOVATION ECHIMLARI”
mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy konferensiya**

5. Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги илмий-ишлаб чиқариш маркази. **Дуккакли дон экинларини етиштириш технологияси бўйича услубий қўлланма.** – Тошкент : Агроилм, 2020. – 96 б.
6. Нурматов Ш., Мирзажонов Қ., Авлиёқулов А. ва б. Дала тажрибаларини ўтказиш услублари. –Тошкент: ЎзПТИ, 2007. –Б. 26-134.
7. Шамшетов С.Н. Қарақалпақстан Республикасында дийханшылықды раўажландырыўдың илимий тийкарланган системасы /Нөкис «Билими» -2003.- 228 б.